

Kocsis Annamária: „...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány” Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből

Bevezetés

A boszorkányperek vizsgálata során a vádiratokból, tanúvallatási jegyzőkönyvekből egyéni tragédiák, egyedi sorsok tárulnak elénk. A dolgozat célja Galgócziné Gacsályi Erzsébet és Kardosné Mátyusi Katalin történetét párhuzamba állítva bemutatni a korabeli boszorkányvádaskodást, a vádak megjelenési formáit, valamint szemléltetni a boszorkányrontásnak tulajdonított esetek egyéni narratíváit.

A kutatás szempontjából a legideálisabb, ha a vizsgálni kívánt iratanyag tartalmazza a vádlott és a meghallgatott tanúk vallomásait, valamint az ügy kimenetele, tehát az ítélet is ismert. Sok esetben ez nem teljesül, számos olyan peres anyag kerülhet a kezünk ügyébe, melyben csak az iratok fele, vagy egy része (perfelvétel és vallomások) maradt fenn az évek során. A vádlott vallomása és maga az ítélet gyakran nem képezi részét a periratoknak. Jelen dolgozat forrásbázisát a bizonyítási eljárás, valamint a kihallgatások során keletkezett szövegek alkotják. Ezek Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai (acta politica) között, valamint a magyarországi boszorkánypereket közreadó forráskiadványokban található meg.[1]

A Szabolcs vármegyében boszorkánysággal megvádolt személyek közül azért esett e két asszonyra a választásom, mert mindkettejük többször került eljárás alá. Előbbi a 18. század első két évtizedében, míg utóbbi az 1750-60-as években. A hasonlóság ellenére egy dologban Gacsályi Erzsébet történetétől Mátyusi Kataliné mégis különbözik. Az ő esetében hangsúlyosabban jelen van a lokális közösség, s annak szövevényes ismeretségi hálózata. A két asszony Szabolcs vármegyében lefolytatott boszorkánypereinek periratait vizsgálva megtudhatjuk, hogyan kerültek a figyelem középpontjába, majd eljárás alá, boszorkányságuk okán milyen vádakkal illették őket, s hogy egyáltalán mire számíthatott egy hozzájuk hasonlóan boszorkányvád alá eső (özvegy)asszony.

A Szabolcs vármegyei boszorkányüldözés a 18. században

A magyarországi boszorkányüldözésről elmondható, hogy országos viszonylatban a legintenzívebb és legtöbb áldozatot követelő periódusa a 18. század elejére, vagyis a Rákóczi-szabadságharc lezárultát követő évtizedekre tehető.[2] A mágia dekriminalizációját,[3] azaz a varázslás és boszorkányság bíróságokról való kiszorulását követően csökkent a boszorkányvádaskodás, azonban nem szűnt meg teljesen, ahogyan azt a korábbi kutatások feltételezték. A szabolcsi, valamint a szomszédos Szatmár és Bereg vármegyei területeken például az 1760-70-es, sőt még az évszázad '80-as éveiben is indult boszorkányság vádjával vizsgálat. A boszorkányvédaként azonban fokozatosan kezdték felváltani a kuruzslás, csalás, lopás vétségéért indított eljárások.[4]

Szabolcs vármegyében 1700 és 1710 között 3 személy ellen ugyanabban az ügyben indult vizsgálat, az 1702. évben. A következő boszorkányper 1712-re datálható. Az 1711-1720 közötti időszakban összesen 25 főt vádoltak boszorkánysággal. Az 1715-ös évben volt számuk a legmagasabb, 11 személynevet számlálhatunk. Az 1719. esztendő követően újabb peres anyaggal csak 1725-ben találkozunk, ekkor 3 vádlott került bíróság elé ugyanazon vizsgálat[5] során. Velük együtt ebben az évtizedben összesen 15 személyt helyeztek vizsgálat alá boszorkányság vétke miatt. 1731-1740 között a megelőző 10 évhez képest közel azonos volt a vádlottak száma, 16 fő. 1741-1750 közötti időszakban összesen 9-en kerültek vád alá. A perbe fogott személyek száma 1751 és 1760 közötti években ismét kimagasló számot mutat, ekkor összesen 26-an kerültek boszorkányság vádjára. A további évtizedekben jelentős csökkenés figyelhető meg, 1761-1770-ig 4, míg 1771-től 1780-ig mindössze 2 fő ellen indult vizsgálat. Az 1780 utáni évekből nem ismerünk boszorkánysággal vádolt személyt a vármegye területén.

Az általam vizsgált időszakban (1700-1783)[6] Szabolcs vármegyében 55 per zajlott, ezek egy kivételével vármegyei bíróságon folytak. A 100 érintett személyből 70-nél ismert az ügy kimenetele. Egy esetben elhalasztó, a többinél tényleges ítélet[7] született. 26 alkalommal mentették fel, bocsátották szabadon a vádlottat, ugyanakkor tisztító esküre, pénzbüntetésre vagy kezességen kihívásra nem volt példa. 7 fő testi fenyegetésben részesült, mely pálczázást, botozást, korbácsolást jelentett. 3 személyt kiűztek vagy kitiltottak a város, vármegye területéről. 7 vádlottat tortúrára küldtek, míg 26 esetben halálbüntetést szabott ki a bíróság; ebből egy kivételével (lefejezés) mind máglyára vetés volt. A Szabolcsból ismert ítéletek 37%-a halálbüntetés, szintén 37%-a pedig felmentés volt.

1700-1783 között az összesen perbefogott 100 személyből mindössze két férfi szerepel, a női

vádottak aránya 98%. Összehasonlításképpen ugyanebben az időszakban Szatmár vármegyében 88 különböző személy ellen folyt eljárás, közülük 6 férfi vádlott volt, itt a női vádlottak aránya 93%-ot tesz ki. Bereg vármegye esetében összesen 20 perbe fogott személyről beszélhetünk, ezek mindegyik nő volt.

A boszorkányvádról

A boszorkányság leginkább rontás formájában nyilvánult meg. Ennek során valamilyen ártalom, negatív irányú változás következett be. Ezeket a nem várt csapásokat különbözőképpen értelmezték. Az ember ugyanis természeténél fogva próbálja mindennek megtalálni az okát, majd arról következtetéseket levonni, vagy esetleg valaki mást megtenni érte felelőssé, bűnbakká.[8] A lefolytatott perek során a bíróság célja sem volt egyéb, mint a rontásvád bizonyítása. A rontás igazolásához szükség volt tanúk kihallgatására, kiknek vallomásai alapján a boszorkányság gyorsan bebizonyosodhatott. Általánosan elmondható, hogy a perek során kihallgatott tanúk többsége csak hallomásból tudott a történetekről, s e közvetett információk alapján nyilatkozott a vádlott személy boszorkányságáról. Ezeknek a vallomásoknak a nagy része valójában a vádlott előéletére irányult, a tanúk sokszor akár évtizedekre visszamenőleg idéztek fel bizonyos eseményeket, s ezeket megpróbálták minél meggyőzőbben a hatóság elé tárni. Ezekből kisejlik a rossz szomszédi viszony, melynek leggyakoribb eleme a szitkozódás, egymás fenyegetése.[9] Ez a verbális agresszió a legváltozatosabb formákban fordul elő a peres anyagokban. Legtöbbször a boszorkánynak titulált személy kért valamit a tanútól, melyet az nem, vagy nem a kérés pillanatában teljesített. Erre a boszorkány általában szitkozódással vagy fenyegetéssel reagált, s fenyegetése által valamilyen szerencsétlenség érte a tanút, saját vagy családtagjai egészségében romlás következett be. Azonban a kárvallottak is számtalanszor éltek a fenyegetés elrettentő erejével, melytől azt várták, hogy hatására a boszorkány leveszi róluk a rontást.

Az esetek egy részében a tanúk arról számoltak be, hogy a boszorkány álmukban jelent meg. Leggyakrabban éjszaka, de nem ritka, hogy a mezőn végzett munka közbeni pihenő alkalmával. Ekkor a boszorkány egyedül vagy többedmagával, esetenként valamilyen állat képében hirtelen csak megjelent a szobában, istállóban vagy egyéb kinti hálóhelyen, vagy bemászott az ablakon, bebújt a kéményen és kínoztá, bántalmazta az áldozatát, aki a sérülést elszenvedve, betegen tért magához. A beszámolókból a fojtogatás, a megnyomás, esetenként szexuális együttlétre utaló cselekedet jelenik meg. E vélt-valós találkozások

alkalmával tapasztalt rontások konkrét módját a tanúvallomások nem részletezik, leginkább annak körülményeire térnek ki, továbbá arra, hogy kinek vagy minek a képében jelent meg a boszorkány.[10]

A következőkben két eseteíráson keresztül bemutatásra kerülnek ezek a konfliktusforrások és a boszorkányrontásnak tulajdonított események egyéni értelmezései.

Galgóczi Istvánné Gacsályi Erzsébet története

A balkányi Galgóczi Istvánné Gacsályi Erzsébetet három alkalommal vádolták meg boszorkánysággal, először 1702-ben, majd 1713-ban és 1717-ben. 1702-ben a Szabolcs vármegyei Balkányban[11] Lökőné, alias Oláh Jánosné, Galgóczi Istvánné, valamint Fekete Istvánné és annak leánya ellen indult „nyilvánvaló boszorkányságuk és ördögösségük” miatt vizsgálat. A kihallgatott tanúk rontásról számoltak be. Kis Gergely, aki gyermeke és felesége halála miatt Galgóczinét okolta. Gergely mellett Virág Mihály is említést tett arról, hogy Gergely könyök csontjait Galgócziné hegedű lábának tartja: „hallotta Márton Györgynének szájából azt is, hogy Kis Gergely feleségit, gyermekit Galgóczi Istvánné ökre vesztette meg, az könyök csontjai[t] is hegedű lábának tartja.”[12] A megnevezett Márton Györgynére a legtöbb tanú beszámolójában szintén történt utalás. Ezekből kiderül, hogy Mártonnét korábban boszorkánysága okán megégették.[13] Az elbeszélések szerint Márton Györgyné boszorkánynak kiáltotta Galgóczinét és Fekete Istvánnét, mely tovább erősítette a gyanút ellenük.

Fekete Istvánnéra, az orosz bábára[14] három gyermekágyas asszony is reá vallott. Egyikük, Nagy Erzsébet „3 hónapi terhes asszony volt, rosszul volt, egy magyar bába felköltötte annak rendi szerint a Pásztor Ambrusnál levő orosz bábát is, hívatja és éjszakának idejének az gyermek elment, az orosz bába hová tette, azt nem tudja, hanem csak az gyermek masát [méhlepényt] látta. Eleget kérdezik a bábától, hova tette, de nem mondotta hova tette, gyanakszik reá hova tette, de bizonyosan tudja, hogy gyermek volt nála.”[15]

Pásztor Gáspár elmondása szerint Fekete Istvánné szidalmazta gyermekeit, melyért megfenyegette az orosz bábát, s az orosz bába is fenyegette Gáspárt. „[E]gy óra múlva a kertjébe ment volna, az kutyái más ember kutyájára reá támadtak, ment arra volna és a maga kutyái reá támadtak, megmardosták volna, ha mások meg nem mentik volna tőle [...] nagy gyanúsága volt az orosz bábára.” Ezen kívül Gáspár beszámolt arról is, hogy egyszer

álmában egy macska reá ment, azután két macska az ajtó felett szintén bement, „az első macska megnyomogatta, megfogdosta és az egyik macska mondja »nyomd meg az ördög tagját [az ördöghöz cimborált embert], mert ugyan reám vall ez éntem«. Arra kérde: ki vagy? Mondja az egyik macska »én vagyok Galgóczi Istvánné«.”[16] A tanú egyéb boszorkányságokról nem hallott. A balkányi asszonyok ügyének irataiból hiányzik az ítélet, ami valószínűleg meg sem született.

11 évvel később, 1713-ban Galgóczi Istvánné ismét boszorkányság vádja alá került, ezúttal Orosz Jánosnéval együtt vádolták. A boszorkányság vádjának bizonyításán túlmutat, hogy a tanúk kikérdezése során az alábbi kérdés is elhangzott: „Ha ki valamit tudna vagy boszorkányságot vagy egyéb híjában valóságot tudna, mely az Isten törvényivel ellenkezik, hiti után tartozik megmondani.”^[17] A meghallgatott 25 tanúból négyen emelték ki vallomásukban Galgóczinét, köztük a már 1702-ben is vallomást tevő Kis Gergellyel. A többiek más asszonyokat is emlegettek, s kitértek azok boszorkányságos cselekedeteire.

A harmadikként meghallgatott tanú, Deák István az alábbiakat idézte fel: „Feleségemtől bordát kért Galgóczi Istvánné, melyért feleségemet kértem, menjen vissza, adja oda a bordát, de nem cselekedte, mert utunk volt, hanem hazajövén odavitte feleségem, de akkor nem kellett. Ez 1 ingért harmadnapra megholt.”[18] A haláleset előtti konfliktus tulajdonképpen abból ered, hogy Galgócziné kölcsönkérte Deáknétól a szövőszékhez tartozó bordát, hogy egy ingre való vásznat tudjon szőni. Amiért pedig nem kapta meg idejében a kért eszközt, megsértődött, s később már nem is kellett neki. A tanú értelmezésében tehát felesége halála amiatt következett be, mert nem adták oda Galgóczinének a bordát. Hasonló esetről számolt be Orosz János is, aki „felesége szájából hallotta, lábát Galgóczi Istvánné vesztette meg, hogy vásznat nem adott neki.”[19]

A hatodikként meghallgatott Nemes János hallotta „Márton Györgyné szájából Galgóczi Istvánnét nyilvánvaló boszorkánynak mondotta.” Vida Erzsébet pedig vallomásában arról beszélt, hogy „Mária leányát az öléből el akarta vinni Galgóczi Istvánné, de nem engedte az anya gyermekét elvinni, hanem az padlatkán[20] elmene, de ugyan az gyermeket megette és abban holt meg.”[21] Az ügy ítélete hiányzik, de tudható, hogy a két asszony kiszabadult a kiszáradt tömlőből. Erre a következő, 1717-es per tanúvallomásaiban található egyértelmű utalások.

1717-ben Orosz Jánosné Monis Erzsébet, Péter Istvánné Nagy Ilona ellen folyt vizsgálat ugyanazon ügy kapcsán, és a boszorkánysággal vádoltak között szerepelt újra Galgóczi Istvánné neve is, immáron harmadjára.^[22] Az első meghallgatott tanú Esztero Mátyás „egyéb boszorkányságokat nem tudja, hanem most, hogy Orosz Jánosnét megfogták, az vallott

Galgóczi Istvánnéra s szemébe mondotta, hogy »Te nyilván való boszorkány vagy, és mi mindnyájan itt való boszorkányok te tanítványid vagyunk, Kapitányunk vagy, hogy az kutyádnak kényért nem adott, azért nyargaltad meg az Madár György disznát, az kutyád az lovad, azon jársz.«” Azt is hallotta „hogy Néhai Tek[intetes] Nemzetes Váradkay István[23] Uramtól változott(!) meg boszorkányságáért Galgóczi Istvánnéé.”^[24] A harmadikként tanúskodó Oláh Anna „tudja nyilván, hogy Galgóczi Istvánné immár egyszer Várdából szabadult boszorkányságáért megváltozott.”[25]

A negyedik tanú, Honi Mátyás felidézi a megégetett, s korábban már emlegetett Márton Györgynét, akinek „szájából hallotta, hogy »nagyobb boszorkány én nálam Galgóczi Istvánné, s Csinállossy Jánosné, sőt, ha azokat meg nem égetik, az határotokra szálljon kén köves eső.«”[26]

Kis Gergely, aki 1702-ben gyermeke és felesége halálát Galgóczinének tulajdonította, s ezt vallotta 1713-ban is. E vizsgálat során újfent felidézte a történeteket: „maga szájából hallotta Orosz Jánosnének maga boszorkányságát, s azt mondotta, hogy Galgócziné még nagyobb boszorkány ő nála. [G]yermekeit Galgóczi Istvánné ette meg, [...] feleségének könyök csontja most is Galgócziné sebjében vagyon.”[27]

Tóth Demeter felesége Hatházy Judit gyilkossági szándékkal is vádolta Galgóczinét. Azt vallotta „ötet egy egész esztendeig kínozta Galgóczi Istvánné, az ablakon járt be hozzá, hívta ki az kútban, hogy bele ölje. Hogy nem ment, haját tépte, pofozta, kínoztá mindenképpen, és hogy az orvoshoz ment, s mikor visszajött fenyegette »No, kutya használ é az orvosság« egyéb boszorkányságát nem tudja, de ennek az Galgóczi Istvánnének az fejére teszi az kezét, s úgy esküszik reá, hogy nyilván való boszorkány.”^[28]

Baán János öccsével szemtanúja volt annak, hogy „jön az Kolcsár hegy felől az Galgóczi Istvánné kutyája előtt egy róka, s Galgóczi Istvánné utána, s kiáltja »Haj Haj haj«. De az róka az kutya előtt nem szaladt, hanem összefogódtak, s egymás nyelvét nyalták.” A tanú és öccse odafutott, s amint meg akarta fogni a rókát, az elenyészett, semmivé lett. Erre mondta Galgóczi Istvánnének „Most te minket kísértettél ezzel az rókával boszorkány kurva, mert csak valamit nézek, mert ezt gurjángot[29] reád hordanám, s itt égetnélek meg.”[30]

A 14. meghallgatott tanú, Juhász István egy házban lakott Orosz Jánosnéval, „aki igen szorgalmatos volt, minden este az ajtó be zárlásban”. Megkérdezte tőle, miért zárja be olyan szorgalmatosan az ajtót, amire Orosz Jánosné azt felelte: „azért, hogy Galgóczi Istvánnétől félek, hogy megöl”. Majd István azon kérdésére, miért ölné meg Galgóczinét, így folytatta: „azért, hogy mióta Várdából megszabadultam, csak háromszor voltam oda vélek, többször

nem. Kenőcsöt is ő adott, az kivel megkentem magamat.” A tanú ekképp zárta az Orosznétól hallottak: „de az Isten soha ne áldja meg az balkányi embert, ha Galgóczinét meg nem égetik, mert nagyobb boszorkány ő nála. Galgóczy Istvánnénál áll az zászlójok, Csinállossy Jánosné az zászló tartójok.”[31] A források, hasonlóan sok más korabeli boszorkányperhez, az ügy végkimeneteléről hallgatnak.

Kardos Mihályné Mátyusi Katalin esete

1754-ben Kardos Mihályné Mátyusi Katalin székelyi[32] asszony boszorkányság vádja miatt került eljárás alá. Mátyusi Kati boszorkány-vádaskodásba torkolló konfliktusáig négy szakaszban jutunk el. Először egy székelyi özvegyasszony, Nehéz Jánosné ellen indult 1751-es vizsgálat iratanyagában találkozhatunk Mátyusi Kati nevével.^[33] A Nehéz Jánosné ellen felhozott vádban a rontás szerepelt. Az ügyben 13 tanút hallgattak ki eskü alatt. Ur Mihályné Kálmán Erzsébet tanúvallomásában arról számolt be, hogy „egy alkalmatossággal az utralis [kérdezett] személy kenyér kérni menvén, és hogy kenyeret nem adtak, azon éjszakán a bölcsőben fekvő gyermeke kétszer felsivalkodván [felsírván], reggel látta, hogy az gyermekének az karja úgy megromlott, hogy éppen meg nem lehetett hajtani...”[34] Ur Mihályné, valamint az ügyben kihallgatott további tanúk elbeszélésből az is kiderül, hogy a Nehéz Jánosnének tulajdonított rontás miatt a gyermeket először egy Sándor Borka nevű asszonyhoz, majd a falu öreg bábájához, Mátyusinéhez^[35] vitték. A gyermek állapota azonban nem javult, azon segíteni nem tudtak. Ur Mihályné és mások elmondása szerint „Sándor Borka azt mondotta, hogy ha Mátyusiné engedné az Ur Mihályné gyermekét meggyógyítaná, de a Mátyusi Kati nem engedi.”[36] Az eljárás további kimenetele, és maga az ítélet sem ismert.

Második alkalommal a Székelyhez közel fekvő Kemecse[37] nevű falu néhány asszonya ellen^[38] indult vizsgálat anyagában szerepel ismét Mátyusi Kati neve. Az 1754 januárjában, Kisvárdán[39] keletkezett perfelvételi dokumentum arról árulkodik, hogy ezek az asszonyok rossz erkölcsűnek, lopósnak, káromkodónak bizonyultak. A vádirat szerint azonban az egyik asszonyt, név szerint Pásztor Ferencnét már boszorkánysággal is vádolták. Pásztorné és egy másik helyi asszony, Vajas Mihályné között családi konfliktus alakult ki, melynek eredményeképpen Pásztorné megnyargalta^[40] Vajasnét. A felvett vallomásokban több helyen is említésre kerül, miszerint Mátyusi Kati azzal dicsekedett, hogy ő bizonyosan tudja, boszorkányság van a dologban. A kihallgatott tanúk közül többen is azt mesélik, hogy „mondotta légyen, mi ugyan lova volt ám Pásztor Ferencnének, még ugyan ki is volt. Az

melyre is azt felelték, hogy meri azt kegyelmed mondani, melyre is Mátyusi Kati is, »azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is«, tudni illik Pásztor Ferencné, ezt pedig önként semmi kényszerítés nélkül ezen esküvéssel mondotta, »Isten úgy segéljen azt mondom most is, hogy boszorkány vagyok.«^[41] Az asszonyok ügyének további kimenetele témánk szempontjából nem lényeges.

Harmadjára már boszorkánysággal vádolt személyként szerepel Mátyusi Kati, és vele együtt a már korábban említett Mátyusi Ferencné neve a vádiratokban.^[42] Az 1754. január 17-én Székelyben felvett tanúvallomásokból körvonalazódik a Mátyusi Kati ellen felhozott boszorkányvád. Ráczné Német Erzsébet asszony gyermeke kilenc hetes volt, amikor „egyszer este felfordulván a gyermeknek a szemei, elholt, harmadegy napig úgy maradván...”^[43] A nagybeteg gyermekhez elhívott Mátyusi Kati fura praktikát alkalmazott, melynek hatására „a gyermek oly nagyot sikoltott, mintha három esztendő lett volna, s azután orr-száján megindulván a vér, egy nap, egy éjszaka mindig ment, s megalván a véri, harmad napján igen nagyra dagadott a feje.”^[44] Mátyusi Kati ezt követően nem ment többször a családhoz. Egy hónap elteltével a kétségbeesett anya a falu bábáját, Mátyusinét hívta segítségül, aki „hozott volt valami füreszteni való füveket ugyan a Mátyusi Kata jelenlétében, melyet Mátyusi Kata észrevevén a fazékból a füvet, akit Mátyusi Ferencné hozott vala, szeme előtt kihányta azt mondván »hiába mesterkedel kényes ilyen adta^[45] bábája, mert elmenve meg nem gyógyítod, ezer vétked lesz is megégetnek«, s a gyermek aztán esztendeig öt hétig kínlódott, s megholt.”^[46]

A másodikként meghallgatott tanú, Bácsy Katalin arról számolt be, hogy „az elmúlt aratáskor hoztak volt Létáról^[47] egy szép eladó menyecskét ide Székelybe gyógyítani Mátyusi Ferencnének, amely időbe a leányának a lakodalma is történt. S azon alkalmatosságra Mátyusi Kata is a Mátyusi Ferenc házához elmenvén meglátta a beteg menyecskét, oly haragosan reá tekintett a menyecskére, hogy tekintetivel el is ijesztette. Másnap aztán felkelvén a menyecske, és fel is öltözvén kiment a pitvarba feküdni, és mikor ottan feküdt volna öltözetben, tehát egyszer nagyon felsikoltott, kiáltván toroka szakadtából a körülötte levő sok népnek »ne hagyjon kendtek, mert mindjárt megölt Mátyusi Kati«. S egy néhány ízben rimázkodott a körülötte levő embereknek, de se senki semmit sem látott, hanem azt látták, hogy szemlátomást szemei és orcája dagad, s erre való nézve jelen lévén Zoltán Mihály szolgabírónak Ferenc nevű szolgája, mindjárt érte ment Mátyusi Katának, s a sértődött menyecskét hajtotta.^[48] S oda érvén Mátyusi Kata kendőt kért, s az szaras kezével megkente a menyecskének a hasát, a kendővel által kötötte, mindjárt jobban lett.”^[49]

A harmadik tanú, Nagy Mihályi Barbara elmondása szerint „szájából hallotta mostan elmúlt

nyárba Mátyusi Katától a maga házába, híre lévén itten Székelybe a füresztésnek,^[50] ilyen szokat »Isten engem úgy segítse«, megütvén a maga mellét, [mellkasát] »ha engem megfüresztnek, soha többé nem élek, megégetnek.« Azután had ballagjak által a réten, ugyan az elmúlt nyáron Tekintetes Zoltán István[51] úr Kemecey Mihály[52] nevű gazdájának sértődésben esvén a felesége, fenyegetőzött, hogy a székelyi boszorkányokat mind megfüresztetik. Azt meghallva Mátyusi Kati azt mondta [...] Isten őtet úgy segítse ha őtet Kemecey Mihály megfüreszteteti, a felesége a székelyi utcán soha többször nem jár, hanem mindjárt meghal.”[53] A tanúk meghallgatását követően tortúrára, azaz kínvallatásra ítélték Mátyusi Katit. Ennek során mindent tagadott, s mivel nem tudták bizonyítani boszorkányságát, szabadon engedték.^[54]

Hat évvel később 1760. december 5-én ismét boszorkányság vétke miatt került eljárás alá, ügyének vizsgálatára Nagyálló[55] városában került sor. „Mátyusi Katinak hívnak, hatvan esztendő vagyok, és Székelybe fogtak meg. Azt fogták reám, hogy boszorkány vagyok.”[56] - olvasható a dokumentum első soraiban. Majd a következő kérdésre adott válaszból - mi szerint volt-e többször tömlöcben - kiderül, hogy különböző okok miatt már harmadjára került börtönbe: „Voltam, most harmadszor, először azért mivel pestiskor az férjem elszökött, s azzal vádoltak, hogy megöltem, de mivel az uram élt, megszabadultam. Másodszor boszorkánysággal vádoltattam, most pedig amint feljebb feleltem.”[57]

Niczký József^[58] jelenlétében hat tanút hallgattak meg. Az első két tanú Bardell Éva és Orosz Katalin [juhászné] arról számolt be, hogy hozzájuk Mátyusi Kati „éjszaka ugyan elő álmokor^[59] a kürtön mént be a házba, [...] egy nagy görényt hozott a kezébe, amint egy nagy macska, s a juhászné gyermekének a bölcsőjéhez ütötte háromszor, s meg a juhászné megszólította ekképpen mondván: »Ugyan Kati néni, miért nem hagy kend nekem békét, hiszen nem vétettem én kendnek semmit.« S azzal aztán megént visszament ugyan a kürtön ki.”[60]

A harmadikként vallomást tevő 18 éves Nyíri Jánost Mátyusi Kati „lóvá tette”. Úgy emlékezik, hogy „Mátyusi Kata az elmúlt karácsonyba esztendővel lovának fogta, s emlékezik arra, hogy őket a sövényhez sorba kötözték, és Mátyusi Kata több társaival együtt egy keskeny hosszú házba együtt bementek, s ott asztalhoz ülven ettek, ittak, vendégeskedtek, azután ki-ki maga lovára ült, Mátyusi Kata is, [e tanúra] ülven haza mentek.”[61] Az eset utáni kimerültségéről panaszkodva János elmondta, Mátyusi Kati „annyira elrongolta [elrontotta] volna, hogy már éppen csak nem az eszéből is kitántorodott.”[62]

A további három tanú arról számolt be, hogy miután ibronyi^[63] Szabó János Mátyusi Katit boszorkányozta, megromlott, „melyet nem egyébnek, hanem tulajdon Mátyusi Katinak tulajdonítanak”. A rontást elszenvető Szabó János vallomásában ekképpen hangzott el az

eset:

„Székelyben lakozó Orosz Andrásnak a leányát vette el, s Ibronyba hazavitte, s Mátyusi Kati másnap reggel Székelyből által ment Ibronyba, s a vendégek közül hívta ki a feleségét ekképpen, »gyere ki Bori, meghólt az anyád«. S a vendégek reá kiáltottak feleségére, hogy ne menjen ki olyan rossz asszonynak a hívására, mert ha igaz volna, nem őtet küldték volna, hanem jobbat is nála, s nem is eresztették. S [e tanú] is összepirongatta [szidta] s boszorkányozta Mátyusi Katit, [...] s dörögve morogva elment onnét. S azután csak hamar olyan nyomorúságba esett, hogy pedig mind természetiben elromlott, mind pedig az erejétől úgy megfosztattott, hogy semmi dolgot nem tehetett.”[64]

Szabó János elment Mátyusi Katihoz s kérte őt, gyógyítsa meg. Ezt követően állapota ugyan kissé javult, de hosszabb idő elteltével ismét visszatértek kínjai. Így elvitette magát szekéren Sámsonba^[65] egy orvos asszonyhoz, aki „azt mondotta, hogy az a góró főző”^[66] Mátyusi Kati vesztett meg...”[67] Az ügyben meghallgatott tanúk vallomásai alapján végül nem sikerült egyértelműen bizonyítani Mátyusi Kati boszorkányságát, így erre hivatkozva felmentették a vád alól.

Az ismertetett történetek alapján láthatóvá vált, a korszak embere hogyan reagált a számára érthetetlennek tűnő eseményekre. A hirtelen fellépő rosszullét, egészségbeli romlás, tartós betegség mögött ártó szándékot, boszorkányságot sejtettek. A boszorkánysággal gyanúsított személy vád alá helyezése után megindult a bizonyítási eljárás. Ennek legfontosabb részét a tanúk vallomásai jelentették, akik csak arra törekedtek, hogy a rontást bebizonyítsák. A „hitük szerint” elmondottak során sokszor a legapróbb részletekre is kitérve adták elő a maguk igazát, melyet a bíróság tényként kezelte, hiszen eskü alatt valló tanúktól származtak.

Galgóczi Istvánné háromszor vádoltatott boszorkánysággal. Első alkalommal 1702-ben, rontással vádolták. Ebből kifolyólag az egyik tanú, Kis Gergely elvesztette feleségét és kisgyermekét. A további vallomásokból kiderült az is, hogy egy szintén balkányi asszony, Márton Györgyné – akit korábban boszorkánysága okán megégettek –, boszorkánynak kiáltotta Galgóczinét. S mivel Mártonné boszorkánysága bizonyosságot nyert, a Galgóczinéra irányuló vádját is elfogadták, kész tényként kezelték a közösség tagjai. Az egyik tanúvallomásból azt is megtudhattuk, hogy macska képében jelentek meg a tanú előtt a boszorkánynak titulált nők. Ahogy arra már utaltam, az állat képében megjelenő boszorkány

gyakori eleme a boszorkányképzeteknek. Másodjára 1713-ban a meghallgatott 25 tanúból négyen emelték ki vallomásukban Galgóczinét, akit rontással vádoltak. Ennek végkimeneteleként, hasonlóan a Kis Gergely történetében megismertekhez, haláleset történt. A rontást megelőző konfliktus abból eredt, hogy Galgócziné kölcsönként Deáknétól egy szövéshez szükséges eszközt, amit nem kapott meg idejében, ezért megsértődött, s később már nem is fogadta el azt. Az áldozat férjének értelmezésében felesége halálát ez okozta. Egy másik tanú szintén kölcsön kért dolog miatti rontást mesélt. Galgócziné vádlói szerint tehát azért történt Deákné halála és Oroszné lábának betegsége, mert előtte nem adtak bordát, illetve vásznat a vádlottnak. A tanúvallomásokban ismét kitértek a szóbeszédben fennmaradt, a megégetett Márton Györgyné szájából elhangzott vádakra. Ez az elem, tudniillik, hogy egy korábban megégetett boszorkány Galgóczinét szintén boszorkánynak kiáltott, folyamatosan ismétlődött a vallomásokban. 1717-ben immár a harmadjára is vizsgálat alatt álló Galgócziné Gacsályi Erzsókot Tóth Demeter felesége Hatházy Judit gyilkossági szándékkal vádolta. Judit a vallomásában elmondottaknak hitelt próbált adni azzal, hogy Galgóczy Istvánnénak fejére tenné kezét, s úgy esküdne annak boszorkányságára. Az egyik tanúvallomásból kiderült, hogy Orosz Jánosné az általa jól ismert Galgóczinét boszorkánynak nevezte. Tette ezt úgy, hogy 4 évvel korábban szintén együtt álltak boszorkányság vétke miatt bíróság előtt, ami ekkor nem nyert bizonyítást.

Körvonalazódott az is, Mátyusi Kati hogyan került a figyelem középpontjába, milyen okok miatt zárták börtönbe, s került eljárás alá. Először azzal vádolták, hogy nem engedi a megrontott gyermek meggyógyítását. Feltehetően itt vádlója felismerte azt, hogy saját tudása a gyermek meggyógyításához kevés, így tehetetlenségének bevallása helyett Mátyusi Katit tette felelőssé. De látható, hogy ez a motívum később is megjelenik, hiszen az 1754-es vizsgálat során felvett tanúvallomások is arról szólnak, hogy Mátyusi Kati nem engedi a gyermeket meggyógyítani. A szóbeszéd, a pletykálás^[68] révén híre ment a közösségen belül annak a kijelentésnek, hogy Mátyusi Kati akadályozza a gyermek gyógyulását. Második alkalommal a tanúk reá vallottak, hogy boszorkánynak nevezte magát. Valószínűleg azért mondta magát boszorkánynak, hogy a történetek hiteles tanújaként tekintsenek rá, mi több, az lehetett még a célja, hogy egyfajta félelmet és tekintélyt vívjon ki maga számára. E két esetben még nem került a vádlottak padjára, a tanúvallomások csupán felhívhatták személyére a figyelmet. 1754-ben és 1760-ban viszont már boszorkánysággal, rontással és lopással vádolták, így e vádak elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy elinduljon ügyében a vizsgálódás. A vizsgálati anyagból továbbá kiderült az is, hogy a pestis idején^[69] férje elszökése miatt is elsősorban őt vádolták, s emiatt börtönbe is zárták. Az elszökés vagy elbujdosás a korszakban egyébként igen gyakori volt. (Megjegyzendő, hogy a szökések legtöbbször a magasnak ítélt földesúri terhek miatt történtek.) Számos korabeli beszámolóból

kiderül, hogy az egymást követő pestisjárványok során, akik tehetők elkerülték a ragályok gócpontjait, tehát a sűrűn lakott településeket, s elköltöztek vagy bujdosnak.^[70]

A tanúk beszámolója alapján Mátyusi Kati boszorkánysága abban nyilvánult meg, hogy éjjel a kémény kürtőjén keresztül közlekedett, továbbá, hogy a 18 éves Nyíri Jánost lóvá tette, s megnyargalta. Ez utóbbi a rontás-elbeszélések gyakori motívuma. A kéményen keresztül történő közlekedést a boszorkányos tevékenység egyértelmű jeleként értelmezték. A lóvá tétel során elbeszéltek lakoma, azaz a boszorkányszombat (az ördögszövetséggel együtt) a boszorkányképzetek egyik alapvető eleme volt, de a népi hiedelemben beépülve a boszorkányvád egyik ismétlődő szegmensévé vált. Rontással vádolta meg Szabó János a kettejük konfliktusát követően rátörő rosszullét és fizikai gyengesége okán, valamint egy fiatalasszony, kinek panaszai, miután Mátyusi Kati megkente hasát, elmúltak. Elmondható tehát, hogy vádlói főként a rontás véghezvitelével magyarázták boszorkányosságát. Ugyanakkor a tanúvallomásokban említett gyógyító praktikák, valamint a Mátyusi Katira használt „kóró főző” jelző arra engednek következtetni, hogy valóban alkalmazott bizonyos gyógyító eljárásokat, sok más korabeli laikus gyógyítóhoz hasonlóan. Azonban a nyomozások során az ellene felsorakoztatott vádak, és a reá vallott tanúk elmondásai is kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy egyértelműen bizonyítsák boszorkányosságát.

Összegzés

A dolgozatban megismert két asszony mintegy 40 évnyi különbséggel került boszorkányság vádja miatt eljárás alá. A Galgócziné Gacsályi Erzsébethez tartozó iratok mindegyike a boszorkánysága miatt ellene indult vizsgálatokhoz kapcsolódott. Ezzel szemben Kardosné Mátyusi Katalin nevével nem kizárólag az ellene lefolytatott perek anyagaiban találkozhattunk. Mi több, saját vallomásából az is kiderült, hogy korábban férje eltűnése miatt is őt okolták. A felvázoltak alapján láthatóvá vált az is, hogy mindkét asszony történetének háttérében megbújt a pletyka. A pletykálás a lokális kisközösségek kapcsolatrendszerének sajátossága, az információk e kapcsolatháló szálai mentén terjedtek. De a pletyka során nemegyszer tévedések, félreértések is keletkezhetnek a közösségen belül.^[71] Márton Györgyné Gacsályi Erzsókról kimondott vádjának csak a helyi közösségen belül ment híre. Mátyusi Kati esetében azonban jelentősebb a szóbeszéd hatása, hiszen a róla elterjesztett információk a környező falvakat is bejárták, s ráirányították személyére a figyelmet.

A vádakot tekintve elmondható, hogy mindkét asszonynál megjelent a rontásvád. Gacsályi

Erzsók esetében mindhárom alkalommal a rontásra alapozták boszorkányságát, de utolsó alkalommal felmerült a gyilkossági kísérlet vádja is. Mátyusi Katinál a rontásvád kiegészült lopás vádjával is. A Mátyusi Katira vallók azt is felemlegették, hogy alkalmazott bizonyos gyógyító eljárásokat, tette ezt sok más korabeli laikus gyógyítóhoz hasonlóan. S mindkét asszony esetében megjelentek a tanúk elbeszéléseiben a boszorkányképzet egyes elemei.

A témánk két főszereplője közül Kardosné Mátyusi Katiról tudjuk biztosan, hogy utolsó alkalommal sem bizonyosodott be boszorkánysága és felmentő ítélet született a lefolytatott per végén. Galgócziné Gacsályi Erzsók esetében nem ismerjük az utolsó ügy végkimenetelét. Tudható azonban, hogy második pere alkalmával szabadon bocsátották a kisvárdai börtönből. Így ez arra enged következtetni, hogy az ellene felhozott vádak az utolsó vizsgálat során sem nyertek bizonyítást.

Absztrakt

„...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány” *Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből*

A dolgozatban felvázolt történetek alapján megtudhatjuk, a korszak embere hogyan reagált a számára érhetetlennek tűnő eseményekre. A hirtelen fellépő rosszullét, vagy esetenként tartós, krónikus betegség mögött ártó szándékot, boszorkányságot sejtettek. Körvonalazódik továbbá két, 18. századi Szabolcs vármegyei asszony ellen felhozott boszorkányvád, s az, hogy milyen okok miatt zárták őket börtönbe, s kerültek eljárás alá.

Kulcszavak: boszorkányüldözés, 18. század, egyéni történet, helyiközösség, mikrotörténet

Abstract

Witch-hunt and individual stories from Szabolcs County

From the story outlined in the paper, we can find out how the man of the era reacted to the events that seemed incomprehensible. There was a suspicion of malicious intent and witchcraft behind a sudden illness, deterioration in health, and long-term illness. It outlines, two witch charges against 18th century women in Szabolcs County and the reasons what they were imprisoned and prosecuted for.

Keywords: witch-hunt, 18th century, individual story, local community, microhistory

Források és szakirodalom

Levéltári források

Szabolcs vármegye pere Nehéz János özvegye ellen. 1751.:

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.

Szabolcs vármegye pere Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné, Korpay Anna, László Gergelyné Gyulay Erzsébet ellen. 1754.:

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 55. №. 704., Fasc. 55. №. 458., Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.

Szabolcs vármegye pere Kardos Mihályné Mátyus Katalin és Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária ellen. 1754.:

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

Forráskiadványok

Bessenyei József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai* 2. köt., Budapest, Balassi, 2000.

Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* 2. köt., Budapest, Akadémiai, 1970.

Szakirodalom

Balázs János et al. (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* 5. köt., Budapest, Akadémiai, 1959–1962.

<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=padlat>
(letöltés: 2021. 03. 29.)

Charlie Campbell: *Scapegoat: A History of Blaming Other People*, London–New York, Duckworth Overlook, 2011.

Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* 2. köt., Pest, 1864.

Fazekas Árpád: Szabolcsi adatok a pestisjárvány történetéhez, *Orvostörténeti Közlemények*, 24. évf. 1979/4, 91–106.

Ilyefalvi Emese: „[...] akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése, in Kovács Csongor et al. (szerk.): *RODOSZ Konferenciakötet, 2010*, Kolozsvár, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók, 2010, 75–92.

Kis Domokos: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez (1708–1711), *Orvostörténeti Közlemények*, 39. évf. 1993/1–4, 83–105.

Kis-Halas Judit: *Boszorkányok, gyógyítók, orvosdoktorok és a csodatévő Szűz Mária. Az orvoslás plurális modellje egy 18. századi dél-dunántúli kegyhely vonzáskörzetében, doktori disszertáció, kézirat*, Budapest, ELTE, 2019.

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/43461/dissz_Kis-Halas_Judit_irodalomtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y

(letöltés: 2021. 03. 29.)

Koncz Ibolya Katalin: Boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római

Birodalomban és a királyi Magyarországon, doktori disszertáció, kézirat, Miskolci Egyetem, 2007. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5649/1157.pdf> (letöltés: 2021. 03. 29.)

Koncz Ibolya: Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkány-perekben. *Korunk*, 2005/5, 53-56.

Krász Lilla: Bábák és boszorkányok a kora újkori Magyarországon. *Rubicon*, 2005/7, 37-40.

Kristóf Ildikó: *Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők - 2013-ban*, in Klaniczay Gábor - Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1, Budapest, Budapest, 2014, 17-62.

Mezey Barna: Boszorkányperek. *Börtönújság*, 1993/16, 5.

Mezey Barna: Boszorkányok. *Börtönújság*, 1993/10, 5.

Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. köt., Akadémiai, Budapest, 1980.

Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit, *Ethnographia*, Cl. évf., 1990/3-4, 384-437.

Sárdi Margit: *Bethlen Kata Orvosló könyve - Anno 1737*, Attraktor, Gödöllő-Máriabesnyő, 2012.

Szinnyei József: *Magyar tájszótár* 1. köt., kiadja: Hornyánszky Viktor, Budapest, 1893.

Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka* (Kognitív Szeminárium), FOK-TA Bt., Budapest, 2002.

Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka pszichológiája, doktori disszertáció, kézirat*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2010.

<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15274/szvetelszky-zsuzsanna-phd-2011.pdf>
(letöltés: 2021. 03. 29.)

Tóth G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740-1848, in Klaniczay Gábor - Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Budapest, Balassi, 2014, 63-84.

Varga Mónika: Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés, *Jelentés és nyelvhasználat*, 6. évf., 2019/1, 99-127.

Zay Anna: *Herbárium*, Bevezető tanulmányt írta: Fazekas Árpád, A Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza, 1979.

[1] Ezek a Magyarországi boszorkánypercek 1529-1768 második kötete és A magyarországi

boszorkányság forrásai második kötete.

[2] Kristóf Ildikó: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban, in Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában, Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1*, Budapest, Balassi, 2014, 40.

[3] 1758-tól jelentősen csökkent a tortúraítéletek száma. 1768 előtt a legsúlyosabb büntetési tétel a halálbüntetés volt. Az 1768-ban megjelent Constitutio Criminales Teresiana megszüntette a boszorkányüldözést. R. Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit, *Ethnographia*, Cl. évf., 1990/3-4, 426.

[4] Tóth G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740–1848, in Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Budapest, Balassi, 2014, 79.

[5] SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 26. №. 190. 1725, Kutassy Istvánné, etc.

[6] A vizsgált periódus végdatumaként kijelölt 1783-as évből ismert az utolsó, Szatmár vármegyében indított boszorkányság vádja miatti általános bűnvizsgálat. Ezt követően nem került sor újabb boszorkányperekre Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék területén.

[7] A boszorkányüldözés jogtörténeti vonatkozásaira lásd pl.: Koncz Ibolya és Mezey Barna műveit a felhasznált szakirodalomban!

[8] Charlie Campbell: *Scapegoat: A History of Blaming Other People*, London–New York, Duckworth Overlook, 2011, 37–46, 81.

[9] Erről lásd: Ilyefalvi Emese: „[...] akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése, in Kovács Csongor et al. (szerk.): *RODOSZ Konferenciakötet, 2010, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatalkutatók*, Kolozsvár, 2010, 75–92.

[10] Kis-Halas Judit: *Boszorkányok, gyógyítók, orvosdoktorok és a csodatévő Szűz Mária. Az orvoslás plurális modellje egy 18. századi dél-dunántúli kegyhely vonzáskörzetében, doktori disszertáció, kézirat*, Budapest, ELTE, 2019, 55, 66.

<https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstrea>

m/handle/10831/43461/dissz_Kis-Halas_Judit_irodalomtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y
(letöltés: 2021. 03. 29.)

[11] Balkány Szabolcs vármegyei település a Nagykállói járásban.

[12] Bessenyei József: *A magyarországi boszorkányság forrásai*, 2. köt., Budapest Balassi, 2000, 507.

[13] A megégetett Márton Györgynére vonatkozó egyéb adatot nem találtam.

[14] Az asszony rutén származású volt. Az orosz szó hangsúlyozása a bába etnikai hovatartozásának megjelölésén túl a szakmai felkészültségére is utal. Az oláh és orosz jelzők a negatív emberi és egyben szakmai tulajdonságokat fejezték ki. Lásd: Krász Lilla: Bábák és boszorkányok a kora újkori Magyarországon. *Rubicon*, 2005/7, 38.

[15] Bessenyei: *A magyarországi boszorkányság forrásai*, 2. köt., 508. Idézi hosszabban: Krász: *Bábák és boszorkányok*, 39.

[16] Uo., 506.

[17] Uo., 508–510.

[18] Uo., 508.

[19] Uo., 509.

[20] A padló népies kifejezése. in Balázs János et al. (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* 5. köt., Budapest Akadémiai, 1959–1962.

<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=padlat>
(letöltés: 2021. 03. 29.)

[21] Uo.

[22] Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* 2. köt., Budapest, Akadémiai, 1970, 304.

[23] Szabolcs vármegye alispánja 1693–95, 1701–1704, 1704–1705 között.

[24] Schram: *Magyarországi boszorkányperek* 2. köt., 305.

[25] Uo.

[26] Uo.

[27] Uo., 307.

[28] Uo.

[29] Itt feltehetőleg a burjánról van szó, ami gyomot jelent. Ennek egy hangalaki változata lehetett a gurjáng. A szomszédos Szatmárban inkább a gurdaly kifejezés az elterjedt, amit a magasra nőtt, összefonódott kórós burjánra használtak. Vö. Szinnyi József: *Magyar tájszótár* 1. köt., kiadja: Hornyánszky Viktor, Budapest, 1893. 731–732.

[30] Schram: *Magyarországi boszorkányperek* 2. köt., 307.

[31] Uo. 308.

[32] Székely Szabolcs vármegyei település a Kemecei járásban.

[33] 1751. április. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SzSzBmL) IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.

[34] Uo. fol. 1.

[35] Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária.

[36] MNL SzSzBmL IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné, fol. 1.

[37] Kemece Szabolcs vármegyei település.

[38] 1754. január. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 55. №. 704., Fasc. 55. №. 458., Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.

[39] Kisvárda Szabolcs vármegyei település, járásközpont.

[40] A boszorkány kantár hozzávágásával bárkit lóvá változtatott, majd megnyergelt. A perekben tanúk sokasága vallotta, hogy rajta éjjel boszorkány nyargalt a Gellérthegyre,

megmutatták a hozzájuk vágott kantárt vagy zablától felsebesedett szájukat stb. in Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. köt., Akadémiai, Budapest, 1980, 544. Pócs Éva szócikke.

[41] 1754. január. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 55. №. 458. fol. 4., Fasc. 55. №. 704. fol. 2.

[42] 1754. október. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

[43] Uo. fol. 2.

[44] Uo.

[45] Az *ilyen ~ olyan (~ amolyan) boszorkány* szó szerkezetek használatakor egyértelműen meggyőződésről, nyomatékosításról beszélhetünk. Erre lásd: Varga Mónika: Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés, *Jelentés és nyelvhasználat*, 6. évf. 2019/1, 105.

[46] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 2.

[47] Léta, ma Kisléta. Szabolcs vármegyei település a Kisvárdai járásban.

[48] Elmesélte neki a fiatalasszonyon eluralkodó állapotot.

[49] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 3.

[50] Tortúrára viszik, vízpróba alá vetik.

[51] Szabolcs vármegye alispánja 1735–39 és 1739-1742 között.

[52] Szabolcs vármegyei földbirtokos.

[53] Uo. fol. 4.

[54] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1754.

[55] Nagykálló Szabolcs vármegyei település, járásközpont.

[56] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 1.

[57] Uo.

[58] Szabolcs vármegyei nagybirtokos.

[59] Álom, vagy inkább alvás kezdete. Az elalvás utáni első idő. Az előálom legmélyebb szokott lenni. in Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* 2. köt., Pest, 1864, 223–224.

[60] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 2.

[61] Uo. fol. 5.

[62] Uo. fol. 6.

[63] Irbony, ma Nyíribrony. Szabolcs vármegyei település a Baktai járásban.

[64] Uo. fol. 8.

[65] Sámson, ma Hajdúsámson. Bihar vármegyei település.

[66] Kóró főző. Utalás a kuruzslásra, a nem szakszerű betegellátásra.

[67] Uo. fol. 9.

[68] A pletykálás bűnbakképző voltára lásd: Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka* (Kognitív Szeminárium), FOK-TA Bt., Budapest, 2002, 78–79.

[69] A 18. században Magyarországon a pestisjárványos évek száma elérte a 10-et. Az Erdélyben 1708-ban kitörő ragály 1709 szeptemberétől-októberétől a Szatmár-beregi térségben is megjelent és tizedelte a népességet. Az 1738–42-es volt az utolsó nagy országos járvány, a legnagyobb pusztulás az ország keleti-délkeleti részén történt. Szabolcs megyében 13 478 fő, tehát a megye lakosságának 15,8%-a vált a pestis áldozatává. Lásd: Fazekas Árpád: Szabolcsi adatok a pestisjárvány történetéhez, *Orvostörténeti Közlemények*, 24. évf. 1979/4, 99. és Kis Domokos: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez (1708–1711), *Orvostörténeti Közlemények*, 39. évf. 1993/1–4, 84.

[70] Lásd pl.: Zay Anna Herbáriumának 395. §-át: „A pestisnek el közelítését hallván, *azonnal*

mennél hamarébb távolabb való menedék helyre kell menni; és onnan sok idő múlva a' pestisnek megszűnése után kell visszamenni..." és Bethlen Kata Önéletírásának 58. oldalán: „Ez hazában 1719. esztendőben, a pestis nagymértékben uralkodván [...] Volt Meggyesen egy híres borbély, ki belső kúrával is szokott volt orvosolni, én ezt elhoztam, ki is pestisnek lenni mindjárt megismerte; de senkinek akkor semmit nem szólván felőle, nagy szaporán elébb állott onnét.”

[71] Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka pszichológiája, doktori disszertáció, kézirat, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2010. 21-22.*

<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15274/szvetelszky-zsuzsanna-phd-2011.pdf>

(letöltés: 2021. 03. 29.)